

**M.Ö. 3. BİNYILINA TARİHLENEN BİR GRUP İNSAN FIGÜRİNİ
ve
BUNLARIN ANADOLU'DA DAĞILIŞI**

Önder BİLGİ

Akhisar Höyüğünde tesadüfen ele geçmiş olan bir insan figürünün yayınlanmasından¹ bu yana yine pişmiş topraktan yapılmış aynı tipte çok sayıda sağlam veya kırık örnekler daha bulunmuştur, ki bunlar görünüşe göre Prehistorik Anadolu sanatında eşsiz bir grup teşkil ederler. Bunlardan sağlam olanı halen Afyon Arkeoloji Müzesinde teşhir edilmekte olup, Afyon yakınındaki Çıkrık Höyükte ele geçirilmiştir. Bu insan figürü Akhisar örneğinde olduğu gibi (Lev. I Res. 1), bacaklar dizden aşağı doğru kıvrılmış olarak sanki bir şey üzerine oturtulmuş gibi gösterilmiştir. Ayakları gibi açıkca işlenmeyen elleri, dizlerinin üzerine konmuştur. Yüzü yassı olarak belirtilmiş ve delikleri işlenmiş olan burnu plastik olarak bir çıkıntı gibi gösterilmiştir. Gözleri ve ağzı yuvarlak çukurlarla belirtilmiştir. Şimdi bir tanesi kayıp olan kulakları kabartma olarak gösterilmiş olup, ortaları deliktir. Boynu nisbeten uzuncadır. Göğsünün üst kesiminde yer alan iki kabartmanın memeleri işaret ettiği anlaşılmaktadır. Tebarüz ettirilmiş memelere sahip olması nedeniyle bir kadını temsil ettiği anlaşılan bu insan figürü oyma çizgilerle bezenmiştir. Boyun dibini çevreleyen ve dikey kısa çizgilerle teşkil edilen oyma bezemenin bir gerdanlığı temsil ettiği görülür. Akhisar örneğinde olduğu gibi, omuzları üzerinde daha derince belirtilmiş kısa çizgiler mevcuttur. Bir yuvarlak çukurla belirtilmiş göbeğinin daha yukarısında ayrıca bir yuvarlak daha bulunur. Bu bezemeler Akhisar figürünün benzerleridir. Ancak, Akhisar figürünün göğsü

¹ A.H. Ormerod 1912-13: «Prehistoric Remains in South-western Asia Minor, III» *British School at Athens XIX* s. 54 v.d. Res. 3.

üzerindeki çapraz çizgiler Çıkrık figüründe görülmez, ki bu çapraz çizgiler Anadolu insan figürlerinin bir özelliğidir.

Çıkrık Höyük figüründe saçlar da belirtilmiştir. Saçlar arkada yuvarlak bir topuz olarak toplanmıştır, ki bu topuzun yandan görünüşü bir kabın silindirik biçiminde olan akıtacak kısmına benzer (Lev. I Res. 2). Akhisar'da bulunmuş olan figürünün kulakları ve saçları kayıptır. Şimdi Çıkrık Höyük buluntusuna dayanarak Akhisar örneğinin bu eksikliklerini tamamlamak mümkün görünmektedir. Böylece, bu figürünün de delikli kulaklara ve silindirik biçiminde bir saç şekline sahip olduğu anlaşılmaktadır. Benzer başlara parçalar halinde Kusura'da ve Uşak ilinin Banaz ilçesi yakınındaki Banaz Höyükte de rastlanmıştır. Kusura'da ele geçirilmiş olan baş bilimsel kazıların kapanmasından çok sonra bulunmuştur². Kulakları şimdi kayıp olan bu baş, kabartma olarak yapılmış kaşlarının plastik bir çıkıntı olarak işlenmiş burnuna birleştirilmiş olması bakımından Akhisar figürüne benzer. Bununla beraber, saç şekli Çıkrık Höyükte bulunmuş olanın aynıdır, fakat içi boştur. Kusura başının ağız yine Akhisar buluntusu tipindedir (Lev. II Res. 3). Banaz Höyükte³ bulunmuş olan kırık baş Kusura'dakinden farklıdır. Her şeyden önce göz bebekleri işaretlenmiş geniş, badem biçimli gözlere sahiptir, ki bu bakımdan Akhisar buluntusu hatırlatır. İkinci olarak Banaz örneğinde saçlar arkada çok geniş ve yassı bir topuzda toplanmıştır (Lev. II Res. 4).

Bunların dışında benzer başlara Anadolu'nun diğer yerleşmelerinde de rastlanır. Uzun bir boyuna ve silindirik biçimli bir saç şekline sahip bir baş Bozüyük'te yapılmış, bilimsel olmayan kazılarda ortaya çıkarılmıştır⁴ (Lev. II Res. 5). Bu gruba giren diğer 3 örnek 1936 yılında K. Bittel'in ve 1975 yılında da M. Korfmann'ın Demirci Höyükte yaptığı kazılarda bulunmuştur⁵ (Lev. III Res. 6, 7, 8). Bu

2 R. Duru 1974: «A Human-shaped Rhyton from Kumrulu» *Mélanges Mansel II*, Ankara s. 684 Res. 86.

3 Bu baş henüz yayınlanmamıştır ve Uşak ili Banaz ilçesinde bir özel koleksiyonda muhafaza edilmektedir.

4 A. Körte 1899: «Kleinasiatische Studien IV» *Athenische Mitteilungen* XXIV Lev. I₆.

5 K. Bittel - H. Otto 1939: *Demirci-Hüyük*, Berlin Lev. 14₇₋₉.

M. Korfmann 1977/78: «Demircihüyük» Vorbericht über die Ergebnisse der Grabung von 1975 *Istanbul Mitteilungen* 27/28 Şek. 18₆.

kırık başlar insan şeklinde biçimlendirilmek istenilen kaplarda da kullanılmış olabilir. Elimizde böyle tip bir kabı temsil eden bir örnek vardır. Bu insan biçimli kap Afyon yakınındaki Bağurdu köyünde bulunmuş olup halen Afyon Arkeoloji Müzesinde muhafaza edilmektedir⁶ (Lev. III Res. 9). Şimdiye kadar ele geçirilmiş başların saç şekillerine bakarak hangi tipin bir kaba, hangi tipin de kütleli insan figürinine ait parçalar olduğunu ayırd edebiliriz. Nitekim, bu ögeye dayanarak saçları yuvarlak bir topuzda toplanmış Banaz ve Demirci Höyük başlarının Çıkrık Höyük buluntusunu temsil ettiği kütleli insan figürleri grubuna ait olduğu ve yandan silindirik şeklinde biçimlendirilmiş saç stiline sahip ve içleri boş olan Kusura ve Bozüyük başlarının da Bağurdu'da bulunmuş insan biçimli kaplar sınıfına ait olduğu anlaşılmaktadır.

Bu başlar ister kütleli 3 boyutlu insan figürlerinde, ister kaplar üzerinde bulunsunlar yukarıda tarif edilmiş aynı veya müşterek özellikleri yansıtmaları bakımından kendilerinin aynı kökenli olduklarına işaret ederler, çünkü bunlar Anadolu'da bir taraftan kalıplaşmış yassı mermer idollerin moda olduğu⁷, diğer taraftan da pişmiş toprak yassı veya stilize edilmiş 3 boyutlu figürlerin tekrar gözükmeğe başladığı zamanda imal edilmişlerdir⁸. Çıkıntılı bir burna sahip düz yüzlü figürinler Anadolu insan figürünü yapımı geleneğine çok yabancıdır ve Anadolu dışındaki komşu bir kültürden taklit edilmiş olmalıdır. Bu kültür Ege Kiklad adalarında merkezlenmiştir, ki buralarda her ne kadar hepsi mermerden yapılmışsa da düz yüzlü bir çok idol bulunmuştur⁹. Bu ilişkiye dayanarak düz yüzlü bu figürinlerin Kiklad kültüründen tamamen alındığı düşünülebilir. Fakat, Çıkrık ve Akhisar örnekleri ve Demirci Höyükte yeni bulun-

6 R. Duru 1974: a.e. Res. 85.

7 Örneğin bkz. Ö. Bilgi 1975: «Kültepe Kazılarında Bulunmuş Olan İnsan Figürleri» *Belleten* 154 Lev. I-IV.

8 Örneğin bakınız T.E. Peet 1909: «Two Prehistoric Figurines from Asia Minor» *Annals of Archaeology and Anthropology* 2 Lev. XXVI-XXVII.

H.Z. Koşay 1934: «Ahlatlıbel Hafriyat Raporu» *Türk, Tarih, Arkeolojya ve Etnoğrafya Dergisi* 2 Res. 482, 520, 507, 181, 310, 667, 251, 683.

M. Korfmann 1977/78: a.e. Şek. 17, 18, 19, 20 Lev. 9.

9 C. Renfrew 1969: «The Development and Chronology of the Early Cycladic Figurines» *American Journal of Archaeology* 73 Şek. 4 Lev. 1-10.

muş figürinde de görüldüğü¹⁰ gibi, oturuş ve ellerin pozisyonları Anadolu'da Neolitik devirden beri Çatal Höyükte bilinmektedir¹¹. Bilindiği gibi, Kiklad adalarındaki figürinlerde kollar dirseklerden kırılarak, karın üzerine paralel olarak konulur ve bu figürinlerin büyük bir kısmı yalnızca ayakta durur biçimde gösterilmiştir¹². Netice itibariyle, yalnız pişmiş topraktan yapılmış bu figürin grubunu Anadolu'nun geleneksel oturuş ve el pozisyonlarına sahip olmaları nedeniyle, görünüşe göre sadece batı Anadolu'da bulunmuş olmalarına rağmen, yerel imalat olarak kabul edip, Demirci Höyükte son yapılan kazılarda da açıkça saptandığı gibi Eski Tunç Çağının ikinci safhasına tarihlemek mümkündür.

10 M. Korfmann 1977/78: a.e. Şek. 19.

11 Örneğin bkz. J. Mellaart 1967: *Çatal Höyük, A Neolithic Town in Anatolia* Lev. 84 Res. 50.

12 C. Renfrew 1969: a.e. Şek. 4.

K A T A L O G

1. AKHISAR HÖYÜK : Elleri dizlerinin üstüne konmuş durumda oturmuş. Kulaklar ve saçlar dışında tümdür. Yük. 9.7 cm. Pişmiş toprak. Kırmızı astarlı ve perdahlıdır. Ashmolean Müzesinde muhafaza edilmektedir.
2. ÇIKRIK HÖYÜK : Elleri dizlerinin üstüne konmuş durumda oturmuş. Tümdür. Yük. 13 cm. Pişmiş toprak. Kırmızı astarlı ve perdahlıdır. Afyon Arkeoloji Müzesinde muhafaza edilmektedir.
3. KUSURA : Yalnız baş. Yük. 4.1 cm. Pişmiş toprak. Kırmızımsı bej renk astarlı ve perdahlıdır. Afyon Arkeoloji Müzesinde muhafaza edilmektedir.
4. BANAZ HÖYÜK : Yalnız baş ve boyun. Yük. 4.6 cm. Pişmiş toprak. Açık kahverengi astarlı ve perdahlıdır. Uşak ili Banaz Bucuğunda özel bir koleksiyonda muhafaza edilmektedir.
5. BOZÜYÜK : Yalnız baş ve boyun. Yük. 6.5 cm. Pişmiş toprak.
6. DEMİRCİ HÖYÜK : Yalnız baş ve boyun. Yük. 4.4 cm. Pişmiş toprak. Kırmızımsı bej renk astarlı ve perdahlıdır. Anadolu Medeniyetleri Müzesi.
7. DEMİRCİ HÖYÜK : Yalnız baş ve boyun. Yük. 3.6 cm. Pişmiş toprak. Siyah astarlı ve perdahlıdır. Anadolu Medeniyetleri Müzesi.
8. DEMİRCİ HÖYÜK : Yalnız baş ve boyun, Yük. 5.7 cm. Pişmiş toprak. Kırmızı astarlı ve perdahlıdır. Eskişehir Arkeoloji Müzesi
9. BAĞURDU : Kap biçiminde insan figürü. Tüm. Yük. c. 20 cm. Pişmiş toprak. Kırmızı astarlı ve perdahlıdır. Afyon Arkeoloji Müzesi

**A TYPE OF A GODDESS OF THE THIRD MILLENIUM B.C.
and
ITS DIFFUSION IN ANATOLIA**

Önder BILGİ

Since the publication of the anthropomorphic figure found by chance at Akhisar Höyük¹, a number of clay intact or fragmentary human representations of the same type have come to light, which apparently form a unique group in the Prehistoric Anatolian representational art. The intact one of these figures is from Çıkırık Höyük near Afyon and is now at the Afyon Archaeological Museum. This figure is shown in a seated position with legs bent downwards at the knees, as if sitted on something like the Akhisar example (Pl. I Fig. 1). Its hands are placed on the knees, but they are not defined clearly like the feet. It has a flat face with plastic prominent nose with nostrils, two small round holes for the eyes and an irregular hole for the mouth. Its ears, one of which is now lost, are indicated plastically and pierced. Its neck is rather long. It has two round plastic projections on the chest which represent the breasts. On this basis this figure is taken as representing a woman. She is decorated with incisions. A line round the base of her neck with a number of vertical short lines may represent a necklace. There are more deeper lines on her shoulders and a deep round hole above her abdomen and below the middle of the breasts. Her navel is also indicated by a round hole. Her hair is also shown. It is done up in a round bun at the back of the head, the side view of which is reminiscent of a mouth of a jug or a similar vessel (Pl. I Fig. 2).

On the Akhisar figure the ears and the hair are missing. Now, on the basis of the Çıkırık Höyük representation it can be reconstructed as having two pierced ears and a cylindrical type of hairstyle.

1 A.H. Ormerod 1912-13: «Prehistoric Remains in South-western Asia Minor, III» *British School at Athens* XIX p. 54 ff. Fig. 3.

Similar heads are now known from Kusura and Banaz Höyük near the town Banaz in the vicinity of Uşak. The Kusura head was found long after the closure of the scientific excavations and is now at the Afyon Archaeological Museum². This head, ears of which are now missing, is similar to that from Akhisar on the basis of its eyebrows that are shown in relief and connected to the prominent plastic nose. However, its hairstyle is like the one we have described for that of the Çıkırık example. But its inside is empty (Pl. II Fig. 3). Its mouth is again of the type seen on Akhisar figure. The broken head found at Banaz Höyük³ is, however, different from the Kusura example. First of all, it has large almond-shaped eyes with pupils. Secondly, its hair is done up in a very large, flattened bun at the back. On the other hand, its almond-shaped large eyes can be seen on the Akhisar figure (Pl. II Fig. 4).

Apart from these, similar heads are known from the other sites in Anatolia. A broken one of these with a long neck and cylindrical hairstyle was found during the unscientific excavations at Bozüyük⁴ (Pl. II Fig. 5). Three others have been known since the excavations of K. Bittel in 1936 and M. Korfmann in 1975 at Demirci Höyük⁵ (Pl. III Figs. 6, 7, 8). These broken heads may have belonged to jugs to complete themselves as human-shaped vessels. We have a complete example for this type. It was found in Bağurdu köyü near Afyon and is kept at the Afyon Archaeological Museum⁶ (Pl. III Fig. 9).

Judging by the hairstyles of these heads we may differentiate which one belongs to a vessel and which one is a broken part of a solid anthropomorphic representation. Thus, Banaz and Demirci Höyük heads, which have solid buns for the hair at the back, belong to figurines, a complete example of which is represented by the Çık-

2 R. Duru 1974: «A Human-shaped Rhyton from Kumrulu» *Mélanges Mansel II*, Ankara p. 684 Fig. 86.

3 This head is unpublished and kept at a private collection in Banaz/Uşak

4 A. Körte 1899: «Kleinasiatische Studien IV» *Athenische Mitteilungen XXIV* Taf. I₆.

5 K. Bittel - H. Otto 1939: *Demirci-Hüyük*, Berlin Taf. 14₇₋₉.

M. Korfmann 1977/78: «Demircihüyük» Vorbericht über die Ergebnisse der Grabung von 1975 *Istanbuler Mitteilungen 27/28* Abb. 18₆.

6 R. Duru 1974: *Ibid.*, Fig. 85.

rık Höyük figure. The other heads with a cylindrical hairstyle used as spouts, found at Kusura and Bozüyük, form a group of the vessels in the form of anthropomorphic figures represented by the Bağurdu example.

This type of a head is seen either on a solid three-dimensional anthropomorphical figure or on a vessel; they have common features, as described above, to indicate that they come from the same origin. Since they were manufactured in Anatolia at a time when, on the one hand, conventionalized flat marble idols are in fashion⁷ and, on the other hand, clay flat or round figures start to reappear⁸, though in stylized forms. Flat faces with protruding noses are quite alien to the Anatolian figurine tradition and should have been borrowed from a neighbouring culture outside Anatolia. This culture should be the one centered in the Cycladic Islands, where numerous figurines have been found, though made only in marble⁹. On this connection one may think that figurines having this type of heads were introduced from this culture altogether. But, as seen in the Çıkrık Höyük and Akhisar examples and in a newly found figurine from Demirci Höyük¹⁰, the sitting position with hands on the knees is an Anatolian posture and gesture known since the Neolithic period at Çatal Höyük¹¹. On the basis of this traditional Anatolian sitting and hand positions this group of figurines, made always of baked clay, apparently seen only in Western Anatolia is considered as a native manufacture and dates from the second phase of the Early Bronze Age, i.e. EBA II, as the latest excavations at Demirci Höyük have yielded a stratified example.

7 See for example Ö. Bilgi 1975: «Anthropomorphic Representations from the Mound of Kültepe» *Bulleten* 154 Pls. I-IV.

8 See for example T.E. Peet 1909: «Two Prehistoric Figurines from Asia Minor» *Annals of Archaeology and Anthropology* 2 Pls. XXVI and XXVII.

H.Z. Koşay 1934: «Ahlatlıbel Hafriyat Raporu» *Türk, Tarih, Arkeologiya ve Etnoğrafya Dergisi* 2 Figs. 482, 520, 507, 181, 310, 667, 251, 683.

M. Korfmann 1977/78: *Ibid.*, Abb. 17, 18, 19, 20 Taf. 9.

9 C. Renfrew 1969: «The Development and Chronology of the Early Cycladic Figurines» *American Journal of Archaeology* 73 III. 4 Pls. 1-10.

10 M. Korfmann 1977/78: *Ibid.*, Abb. 19₄.

11 See for example J. Mellaart 1967: *Çatal Höyük, A Neolithic Town in Anatolia* Pl. 84 and Fig. 50.

CATALOGUE

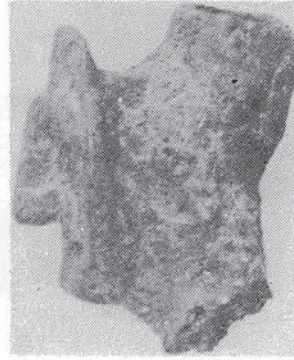
1. AKHISAR HÖYÜK : Seated with hands on the knees. Intact except for the ears and hair. H. 9.7 cm. Baked clay. Red slipped and burnished. Ashmolean Museum.
2. ÇIKRIK HÖYÜK : Seated with hands on the knees. Intact. H. 13 cm. Baked clay. Red slipped and burnished. Afyon Archaeological Museum.
3. KUSURA : Head only. H. 4.1 cm. Baked clay. Reddish-buff slipped and burnished. Afyon Archaeological Museum.
4. BANAZ HÖYÜK : Head and neck only. H. 4.6 cm. Baked clay. Brown slipped and burnished. Private collection in Banaz/Uşak.
5. BOZÜYÜK : Head and neck only. H. 6.5 cm. Baked clay.
6. DEMİRCİ HÖYÜK : Head and neck only. H. 4.4 cm. Baked clay. Reddish-buff slipped and burnished. Museum of Anatolian Civilizations, Ankara.
7. DEMİRCİ HÖYÜK : Head and neck only. H. 3.6 cm. Baked clay. Black slipped and burnished. Museum of Anatolian Civilizations, Ankara.
8. DEMİRCİ HÖYÜK : Head and neck only. H. 5.7 cm. Baked clay. Red slipped and polished. Eskişehir Archaeological Museum.
9. BAĞURDU : Anthropomorphic vessel. Intact. H.c. 20 cm. Baked clay. Red slipped and burnished. Afyon Archaeological Museum.

Res./Fig. 1

Res./Fig. 2

Res./Fig. 3

Res./Fig. 4

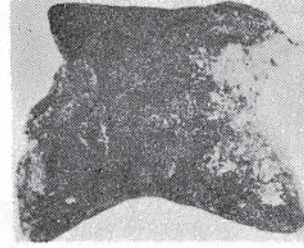
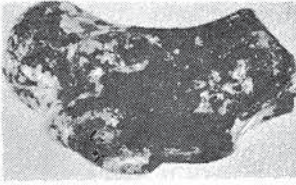
Res./Fig. 5

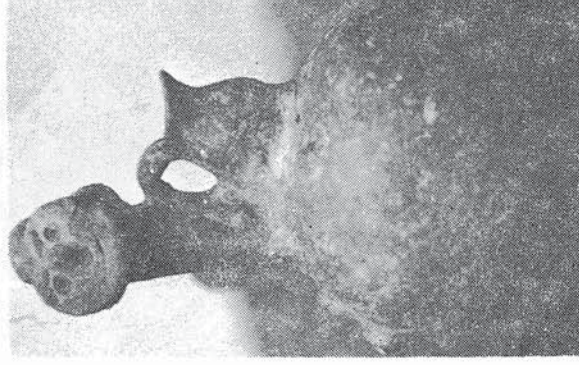
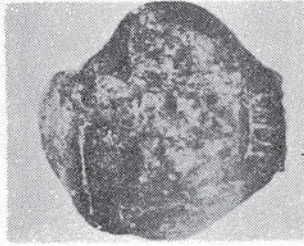
Res./Fig. 8

Res./Fig. 6

Res./Fig. 7

Res./Fig. 9